

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ ԱՆՆԱ
(ԵՊՀ)

ՍԵԼԻՄ III-ի ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐՆ ՈՐՊԵՍ ՕՍՄԱՆՅԱՆ
ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՆԱԽԱՏԻՊ

Օսմանյան կայսրությունը թե՛ իր սոցիալական, պետական և ռազմական համակարգի բնորոշ գծերով, և թե՛ այն բնակեցնող բազմազգ ժողովուրդներով համաշխարհային պատմության մեջ մի յուրահատուկ երևույթ էր: Այս կայսրության կազմավորումն ու անկումը բազմաթիվ գիտնականների ուշադրության կենտրոնում են:

Շատ արևելագետների կողմից հատկապես մանրամասն է ուսումնասիրված 19-րդ դարի բարեփոխումների դարաշրջանը: Այս ժամանակահատվածում տեղի ունեցած իրադարձությունների ուսումնասիրությունը կարևոր է այն պատճառով, որ վերջինս բանալի է կայսրությունում տեղի ունեցած հետագա իրադարձությունները պարզաբանելու և ճիշտ գնահատելու համար:

Արդեն 18-րդ դարի կեսերից երբեմնի հզորությունը կորցնել սկսող Օսմանյան կայսրությունը կանգնել էր եվրոպական տերություններից կախվածության մեջ ընկնելու լուրջ վտանգի առջև: Ստեղծված վտանգը կանխելու համար ձեռնարկվեցին մի շարք բարեփոխումներ, որոնք հիմանական միտում ունեին երկիրը տանել դեպի եվրոպականացում: Այդ ուղղությամբ առաջին քայլերը ձեռնարկվեցին Սելիմ 3-րդի (1789-1807) և Մահմադ 2-րդի (1808-1839) օրոք, որոնք սկիզբ դրեցին թանգիմարյան բարեփոխումներին:

Օսմանյան կայսրությունը 18-րդ դարի վերջին ծայրաստիճան հետամնացության եզրին էր կանգնած: Սակայն այս գործընթացի սկիզբը նշմարելի է դեռ ավելի վաղ ժամանակներում: 1699թ.-ի հունվարի 26-ին կնքված Կարլովիցի պայմանագիրը (Karlofça Antlaşması) վերջ դրեց Օսմանյան կայսրության «վերելքի» ժամանակշրջանին: Սկսվեց, ինչպես Մուրադ Աքսոյն է նշում, «կանգառի ու հետընթացի» մի շրջան¹:

Լճը 1789թ-ին Սելիմ 3-րդը ժառանգեց օսմանյան գահը. կայսրությունը յետ շարունակում էր պատերազմել Ռուսաստանի դեմ. իսկ այդ պատերազմում տարած ծանր պարտությունը ստիպեց սուլթանին մտածել բարեփոխումների մասին: Սելիմ 3-րդի նախագծած և մասնակիորեն իրականացրած բարեփոխումների ընդհանրությունը ստացավ *“nizam-ı cedit”* («նոր համակարգ»): Իսկ ինչ էր իրենից ներկայացնում *nizam-ı cedit*-ը: Բանի ոյ Սելիմ 3-րդը երկրի քայքայման պատճառով տեսնում էր ռազմական պարտությունների մեջ. իսկ վերջիններս էլ բանակի քայքայման արդյունք էին, Սելիմը նախևառաջ երազում էր ազատվել ենիչերիներից և ստեղծել նոր բանակ, որը կհամապատասխաներ այդ ժամանակի եվրոպական բանակի չափանիշներին: Այդ իսկ պատճառով ձեռնարկված նոր միջոցների հիմնական շեշտը դրվեց ռազմական և ռազմածովային դպրոցների, զինամթերքի և զենքի պահեստների և նոր բանակի հիմնադրման վրա²: Ստեղծված նոր բանակը սկսեց կոչվել *nizam-ı cedit*: Այն անկախ էր ենիչերիներից, սակայն ձևականորեն ընդգրկված էր բոստանջրների (պալատական և քաղաքային պահակազոր) կազմի մեջ և պաշտոնապես ստացավ *bostancı tinfenkçi ocağı* (պալատական նետածիգների կորպուս) անվանումը: Բայց այս ամենն արված էր միայն ենիչերիներին չգրգռելու համար:³ Փաստացի. «Նոր զորքերը» բացարձակ ինքնուրույն զորամաս էին⁴:

Չորքի նոր կորպուսի կազմավորման համար հարկավոր էին դրամական միջոցներ. ուստի Սելիմ 3-րդը բարեփոխումներն առաջին հերթին ենթադրում էին ֆինանսական բարեփոխումներ: Ստեղծվեց «Նոր համակարգի դրամարկ»։ Հրապարակվեց զորքը մատակարարելու մասին օրենքը: Ձևավորվեցին ամբողջական զինվորական քաղաքներ՝ իրենց տնտեսությամբ, մզկիթներով, բաղնիքներով, կրպակներով և այլն: Նորոյթների շարքին կարելի է դասել նաև ռազմաինժեներական ուսումնարանի հաստատումը Սուդիյիջում: Այն սկսեց կոչվել *mühendishane*: Ուսումնարանը ռազմական մասնագետներ էր պատրաստում ինչպես նավատորմի, այնպես էլ ցամաքային զորքերի համար: Սուլթան Սելիմն այս ուսումնարանին մեծ ուշադրություն էր դարձնում. անձամբ քննում էր ուսանողներին: Նոր դպրոցի համար Ֆրանսիայից ուղարկվում էին բազմաթիվ գրքեր, որոնցից ստանվել կարևորները թարգմանվեցին թուրքերեն⁵: Սելիմ 3-րդը վերստեղծեց

թուրքական նավատորմը: Այս գործում մեծ է քափուղան-փաշա՝ Բլուչուք Հուսեյնի վաստակը: Նա Դրանսիայից հրավիրեց ինժեներ-կոնստրուկտոր Լեբրենին և ձեռնարկեց նավատորմի վերստեղծումը⁶:

Բացի ռազմական համակարգում իրականացրած փոփոխություններից Սելիմ 3-րդը վարչական ու կրթական համակարգում և առևտրում որոշակի նորամուծումներ կատարեց: 'Դրանցից էր, օրինակ, առանց վալիների միջամտության, ժողովրդի կողմից այանների ընտրությանը վերաբերող կանոնը և այլն':

1805թ-ին Սելիմ 3-րդը որոշում ընդունեց «նոր համակարգը» տարածել Ռումելիայում: Բայց սա էլ հենց հանդիսացավ Սելիմի բարեփոխումների վերջի սկիզբը: 1806թ-ին, երբ «նոր համակարգը» հաստատելու նպատակով ուղարկվեցին Քադի Աբուրբահան փաշայի գլխավորած զորքերը, Ադրիանապոլիսում ենիչերիների ապստամբությունը անմիջականորեն սպառնաց զահին: Սարսափած սուլթանը հետ կանչեց Աբուրբահան փաշային: Ենիչերիների հանդեպ ունեցած վախը Սելիմ 3-րդին ստիպեց հրաժարվել բարեփոխման գործունեությունից⁷: Դեռ մոտ մեկ տարի «նոր համակարգը» առանց հետագա զարգացման շարունակում էր գոյատևել: 1807թ-ի մայիսին յամաքների (ենիչերիական կորպուսի օգնական զորքեր) ապստամբությունը վերջ դրեց թե՛ «նոր համակարգին», և թե՛ Սելիմ 3-րդի գահակալմանը: Ապստամբած յամաքներն ու ենիչերիները սկզբում սուլթանից պահանջեցին լուծարել «նոր համակարգը», ապա հաշվեհարդար տեսան «նոր համակարգի» առավել աչքի ընկնող գործիչների հետ. և վերջապես 1807թ-ի մայիսի 27-ին սուլթան Սելիմ 3-րդը դադարեց գահակալելուց⁸:

Սելիմ 3-րդի բարեփոխումների ծախսերումը պայմանավորված էր մի շարք գործոնների առկայությամբ: Առաջին հերթին Սելիմ 3-րդը, ձգտելով կանխել կայսրության մասնատումն ու անկումը, ցանկանում էր ամուր պահել ինքնակալ իշխանությունը: Բայց սուլթանը հաշվի չէր առնում Օսմանյան կայսրության տարածքում բնակվող ոչ թուրքական ժողովուրդների ազգային ինքնագիտակցության զարգացման գործոնը¹⁰: Ինչպես նշում է Վասիլևը՝ «Հենց իրենք՝ բարեփոխման կողմանկիցները, զգում էին ազգային և այլ ապստամբությունների ճնշման փորձերի անօգուտ լինելը: Իսկ հետագայում դրությունը զնալով ավելի էր բարդանում»¹¹:

Բացի այդ, քույր և անհուսալի էր սոցիալական այն հեճարանը, որի վրա հենվում էր սուրբանը, սահմանափակ էր բարեփոխումների կողմնակիցների հատկացրած աջակցությունը:

Միակ տեղը, որտեղ բարեփոխումները հետևողական աջակցություն էին ստանում, սուրբանական պալատն էր: Այստեղ էր կենտրոնացված երկրի ղեկավարումը: Պալատի հետ էին կապված բարեփոխումների հիմնական գործիչները: Հենց այստեղ Սելիմ 3-րդը անցկացնում էր «12-ի խորհրդի» խորհրդածրոյները, որոնց մասնակցում էին հոգևորական և աշխարհիկ անձիք և որտեղ ընդունվում էին Բարձր Դռան համար պարտադիր որոշումներ: Բայց որքան էլ որ այս խորհրդի մասնակիցները համեմատաբար վստահելի լինեին, նրանց գործունեությունը բավարար չէր լիարժեք բարեփոխումներ իրականացնելու համար: «12-ի խորհրդի» համարյա բոլոր անդամները իրենց դեմ հարուցեցին ժողովրդի զայրույթը, որի պատճառ հանդիսացավ նրանց ծայրաստիճան հարստությունը այն ժամանակ, երբ ժողովուրդն անընդհատ հարստահարման էր ենթարկվում: Բացի այդ, հենց խորհրդի անդամների միջև երբեք չկար միասնականություն¹²:

Սելիմ 3-րդի կողմնակիցների պարտությունը ցույց տվեց, որ կայսրության փրկության համար միայն ռազմական բարեփոխումները բավարար չեն. հարկավոր էր նաև անցկացնել սոցիալական բարեփոխումներ, որոնք կընդգրկեին երկրի հասարակական-քաղաքական ու մշակութային կյանքի ավելի լայն կողմերը¹³: Երկար պալատական խարդավանքներից հետո ռազմական գահին անցավ Մահմադ 2-րդին. ով շատ լավ հասկանում էր, որ Սելիմի բարեփոխման ծրագիրն իրականացնելու համար հարմար ամիս է հարկավոր՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ զինվորական և հոգևորական շրջանները միահամուտ կերպով դիմադրելու են յուրաքանչյուր փոփոխությանը¹⁴: Միայն Սելիմ 3-րդից 18 տարի անց՝ լայնածավալ հումանական տարածքների՝ Օսմանյան կայսրությունից անջատվելու վտանգը և Բալկանյան թերակղզու ազգային-ազատագրական շարժումները, տերությունների միջամտությունը հայն-թուրքական հակամարտությանը և այլ Օսմանյան կայսրության համար վտանգավոր երևույթներ լռեցրեցին ռազմական բարեփոխումների հակառակորդներին¹⁵: Մահմադ 2-ը հնարավորություն ունեցավ իրականացնել այն, ինչը ժամանակին չհաջողվեց Սելիմ 3-րդին:

Մահմուդ 2-րդի բարեփոխումներն իրենց շարունակությունը ստացան թանգիմաթյան բարեփոխումներում և նշանակալի փուլ իսլամիստացան երկրի եվրոպականացման ճանապարհին: Այսպիսով, թեև Սելիմ 3-րդի բարեփոխումներն առաջնահերթ խնդիր ունեին վերափոխել միայն բանակը, այնուամենայնիվ, հենց այդ սուլթանի օրոք սկիզբ դրվեց շուրջ մեկ դար տևած Օսմանյան կայսրության եվրոպականացմանն ուղղված բարեփոխումների մի շրջանի. որն այդպես էլ չկարողացավ փրկել Օսմանյան կայսրությունը մասնատումից ու անկումից:

ANNA NALBANDYAN
(YSU)

THE REFORMS OF SELIM III AS THE PROTOTYPE OF THE
EUROPEIZATION
OF THE OTTOMAN EMPIRE

The Ottoman Empire, that finally became a half colony only in the second half of the 19th century, began to lose its independence already from the end of the 18th century. In this period of time it was clearly seen the Empire's economic and social backwardness in comparison with European countries, decline of the military - fief system and as a result of it the low qualification of Ottoman army. The history of Ottoman Empire entered a period, which is called "Partitioning and collapse period of the Ottoman Empire"

Sultans Selim III (1789-1807) and Mahmud II (1808-1839) tried to re-establish the old power of Ottoman Empire by Westernization. The sultans planned and in some cases implemented the reform programmes, which, however, suffered a defeat because of a whole number of causes. Reform efforts were made later as well. But these and other reform efforts couldn't stop the partitioning and collapse of the Ottoman Empire.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Aksoy M., Başörtüsü-Turban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 46.
2. Berkes N., The development of secularism in Turkey, Montreal, McGill University Press, 1964, p.75.

3. Լեւոնիդիաները դարերի ընթացքում սկսեցին գնալով ավելի վտանգավոր ուժ ներկայացնել: Նրանք կազմակերպում էին պալատական հեղաշրջումներ, պաշտոնանկ էին անում իրենց անցանկալի վեզիրներին և սուլթաններին, դսրձնի էին ներքին, իսկ քրքնմն մաս արտաքին խարդավանքների կույր գործիք:
4. Миллер А. Ф., Мустафа Паша Байрактар. Л., 1947, с. 93.
5. Grand Master. Genel Kültür Ansiklopedisi. cilt 4, Mühendishane-i berrii humaayun Milliyet, 1992. s.980
6. Миллер А. Ф., նշվ. աշխ., էջ. 95:
7. Սանրամսան տбу` Muzaffer Incekaş XVIII ve XIX Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda ıslahat hareketleri. <http://www.akademiktarih.com>
8. Миллер А. Ф., Актуальные проблемы новой и новейшей истории. М., 1983, с. 29-33.
9. Devrimler Ansiklopedisi, Milliyet, 1991, s. 26.
10. Սերր ժողովրդի ազգային պայքարը, Փազվանդ-օղլուի ապստամբությունը, վահաբիների շարժումը, Եզիպտոսի փաստացի անկախությունը և այլն:
11. Васильев А. С., История Востока, М., 2005, том I, с. 312-313.
12. Миллер А. Ф., Мустафа Паша Байрактар, с. 106-107.
13. Боджолян М. Т., Реформы 20-30-ых гг. 19-ого века в Османской империи, Ер., 1984, с. 8.
14. Лорд Кинрос, Расцвет и упадок Османской империи, М., 1999, с. 472.
15. Новичев А. Л., История Турции, Новое время, том II, Л., 1968, с.135. Այստեղ հարկ է նշել նաև մեկ կարևոր պատճառ ևս: Այն է՝ Եզիպտոսի կառավարիչ Մուհամեդ Ալիի բարեփոխված իպամական գործի հաջողությունները Սորբայում: